

Татјана Поповић¹

ДУШАН ТРБОЈЕВИЋ У ЛОНДОНУ И АМЕРИЦИ²

САЖЕТАК: Усавршавање у Лондону (1954–1956) и турнеја по земљама САД (1965–1966) оставили су дубок траг на српског пијанисту и композитора Душана Трбојевића. (1925–2011). По повратку у матичну земљу – СФРЈ (Социјалистичка Федеративна Република Југославија) – он је применио новостечена знања: приредио је велики број клавирских реситала; писао је педагошке приручнике за студенте о настави клавира, као и есеје у дневној штампи и југословенским музичким часописима; на територији Војводине покренуо је музички фестивал Сомборске музичке свечаности, док је у Београду утемељио Калемегданске сутоне; био је међу првим члановима Европске асоцијације клавирских педагога у СФРЈ. Трбојевићево преношење знања на ученике и студенте музике, али и упознавање шире јавности и љубитеља музике са могућим начинима перцепције музике, које је реализовао путем бројних концерт-предавања, могу да се окарактеришу као његова најзначајнија достигнућа остварена по угледу на лондонске и америчке узор. Уз помоћ питко и пријемчиво конципираних концерт-предавања Трбојевић је публици приближавао многа дела светске музичке литературе. Стицајем околности, Трбојевић је за композиторски рад одвајао најмање креативног времена. Штавише, у периоду активног концертирања по земљи и иностранству написао је мали број дела, јер је иницијални замах за компоновање био заувек изгубљен.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Душан Трбојевић, Лондон, САД, клавир, музичка педагогија, музички текстови, музички фестивали, концерт-предавања.

Душан Трбојевић: предуслови за путовања

„Прво, сусрећемо се са чињеницом да, ако изузмемо углавном стереотипан и по правилу кратак интервју, о нашим музичарима мало се зна. Године и деценије пролазе, а низа наших значајнијих уметника који су били жива музичка и културна историја овога поднебља, нема више међу живима и

¹ Контакт: 8sagittarius8@gmail.com.

² Студија случаја писана у оквиру предмета Музикологија 4 – Музички идентитети и европска перспектива: напредне студије 2, под менторством ред. проф. др Драгане Стојановић-Новичић, академске 2016/2017. године.

готово ништа значајније о њима и са њима није остало забележено. Колико смо само тиме остали сиромашнији!“³

Управо из разлога оскудног познавања живота и резултата рада домаћих – некада југословенских, а данас српских – музичара важно је проучавати њихове биографске податке, укључујући и постојеће информације о (иностраном) школовању и раду. Посете страним земљама могу значајно да прошире професионалне хоризонте уметника, квалитативно обогаћујући њихову уметничку активност и/или стваралаштво.

Посматрајући развој професионалног пута Душана Трбојевића (13. 06. 1925 – 09. 09. 2011) кроз биографске податке, неминовно је да се анализирају и контекстуално протумаче и његова путовања ван граница родне земље. Усавршавања у иностранству, инострана гостовања и концерти, само су неке од могућности путем којих је Трбојевић имао прилике да упозна културе других земаља, али и да се професионално усавршава.

Трбојевић је као дечак добио прилику да се пресели унутар граница тадашње Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. По речима самог уметника, „[с]вако од нас је имао у ранијим животним фазама више или мање лутања и вијугања, која су водила до доба зрелости, налажења одређене професије итд. У најосетљивијем животном добу – детињству и првој младости [...] околности су те које вајају детаље нечијег лика [...]“⁴. Сеобе у раном узрасту предодредиле су одређена интересовања и оријентације будућег уметника. У предшколском узрасту Трбојевић је из родног Марибора прешао да живи у Сомбор, где добија прве подуче из музике. Затим је, током периода Другог светског рата, живео у Краљеву.⁵ Тамо остаје у контакту са музиком, компонујући превасходно самоуко, али и свирајући на пијанину пренетом из Сомбора у Краљево. Коначно, након рата, уписује средњу Музичку школу „Станковић“ у Београду. Одлуку да се бави музиком као професијом донео је, ипак, нешто касније. Како Трбојевић истиче, пут професионалних лутања окончан је пред крај тинејџерских година: „Сећам се да сам за свој осамнаести рођендан забележио да сам одлучио да будем музичар. Још увек нисам знао шта ћу

---

³ Цитиране речи Душана Трбојевића преузете су из: Душан Трбојевић, *Казивања Мирослава Чангаловића*, Београд, Библиотека града Београда, 2000, 107–108.

⁴ Иако је Трбојевић у свом излагању реферирао на свог дугогодишњег колегу и сарадника Мирослава Чангаловића (1921–1999), написане речи могу се пренети и на њега самог. Исто, 119.

⁵ Занимљиво је да, у периоду раног детињства и младости, Трбојевић наизменично борави код своје две старије сестре. Једна је живела у Сомбору а друга у Краљеву, обе са својим породицама. За више информација о подацима из ране младости Трбојевића погледати: Драгољуб – Драган Шобајић, *Душан Трбојевић портрет уметника*, Нови Сад, Матица српска, 2003, 13–27.

радити: да ли ћу бити пијаниста или композитор, али знам да је постојала дефинитивна одлука од које више нисам одступао.“⁶

Поменутом одлуком усмерава се даљи ток Трбојевићевог живота. Он продужава своје музичко образовање на Музичкој академији у Београду, студирајући композицију код професора Миленка Живковића и клавир у класи професорке Милке Ђаје. Клавир је дипломирао 1951, а композицију 1953. године. Осврнувши се на своје године студија у Београду, Трбојевић је изјавио: „Наша генерација која је тада [у првим годинама после Другог светског рата, прим. Т. П.] студирала на Академији била је одгајана у условима сужених видика.“⁷ Имајући у виду да крајем 40-их година XX века постоји веома мало стручне литературе која се односи на савладавање пијанистичког умећа, као и да план и програм наставе клавира није био конципиран на очекивано високом нивоу,⁸ јасна је немогућност Трбојевића да у потпуности стекне адекватна академска усмерења на студијама клавира.

Професори који су предавали на тадашњем Клавирском одељењу Музичке академије у Београду великом већином нису имали стечено академско звање, било у оквирима Југославије, било ван њених граница (изузетак је био тадашњи шеф Клавирског одељења, пијаниста и клавирски педагог чешког порекла, Емил Хајек, школован у Прагу и Берлину).⁹ Највиша пијанистичка достигнућа у међуратном периоду у Краљевини Југославији нудиле су београдске музичке школе „Станковић“ и „Мокрањац“. Клавирски педагози који су студирали непосредно након Другог светског рата указују да су клавирски „програми, рађени у првим годинама после рата, били склепани на брзину, вероватно на своју руку, без поређења са програмима из земаља које имају дугу и у првом реду, светску традицију у клавирској педагогији“¹⁰.

На другим стручним предавањима са одсека композиције (теорија, хармонија, контрапункт), иако се тежило стицању знања (и) о музици из предратног и међуратног

---

⁶ Исто, 27.

⁷ Исто, 33.

⁸ Драгољуб Шобајић, „Трагом клавирских педагошких публикација у Србији“, *Нови звук*, 1994, 3, 132. Почетком педесетих година XX века постојао је веома мали број уџбеника који је могао да се употребљава током студија клавира, када је реч о клавирској механици, техници, као и интерпретацији музичких дела на клавиру. Један од уџбеника написао је Богдан Миланковић (*Основи пијанистичке уметности*, Београд, САНУ, 1952), чији је приказ урадио реномирани клавирски педагог Емил Хајек (Emil Hájek). Упор. Olga Jovanović, *Emil Hajek o muzici i muzičarima*, Београд, Fakultet muzičke umetnosti, 1994, 54–55.

⁹ Žika Jovanović, *Bilo je lepo*, Београд, Dereta, 2003, 40–43.

¹⁰ Нав. према: Жика Јовановић, *Мој живот уз пратњу клавира*, Београд, Стручна књига, 2000, 176.

периода, основну препреку представљало је историјско време социјалистичког реализма првих послератних година у Федеративној Народној Републици Југославији (ФНРЈ).¹¹ Начин на који је вођена културна политика у земљи умногоме је отежавао и скоро онемогућавао приступ савременијим музичким делима. Другим речима, у периоду до 1950. године „српска музика је по избору тема, музичких материјала и у раду са њима неоромантична, по методу у оквиру социјалистичког реализма, а по боји неретко плакатски национална“¹².

Уколико се узме у обзир да је Трбојевићев београдски ментор (Миленко Живковић) у међуратном периоду студирао у Лајпцигу и Паризу, као и да је почетак своје професионалне каријере имао у средњој Музичкој школи „Станковић“ у Београду предавајући хармонију и контрапункт,¹³ може се увидети да је подједнако добро познавао раније периоде историје музике, као и савремено музичко стваралаштво прожето утицајима југословенског фолклора. Теме и профили Живковићевих међуратних и послератних композиција потврђују поменути тврдњу.¹⁴

Трбојевић није у потпуности делио музичке афинитете са својим ментором, а ни музички језик који је био актуелан у периоду социјалистичког реализма није му био сасвим близак, те је – и поред тога што је на београдским студијама добио солидно знање – осетио потребу да прошири своје видике и усавршава се ван граница тадашње ФНРЈ.

У даљем тексту, као главни циљеви овог рада, биће представљене значајне, иностране прекретнице у животу и професионалном раду истакнутог домаћег аутора Душана Трбојевића. Искуства професионалних боравака у Лондону, као и у градовима америчког континента, овај пијаниста и композитор забележиће и документовати превасходно кроз своја предавања и књиге. Такође, присуство манифестацијама и

---

¹¹ Branislav Jarić, *Život sa muzikom – Dušan Trbojević*, Образовно-naučni program RTS-TVB, 2009, <https://www.youtube.com/watch?v=pBihhRh5NeI>.

¹² Нав. према: Marija Bergamo, „Delo kompozitora: Stvaralački put Milana Ristića od prve do šeste simfonije“, Београд, Уметничка академија, 1971, 63, у: Драгана Стојановић-Новичић (уред.), *Музика и социјалистички реализам (СССР/Србија/Југославија) – ридер*, Београд, Факултет музичке уметности, 2005, 104.

¹³ Информације о музичком језику Миленка Живковића који је обликовао и његове будуће педагошке методе преузете су из: Vlastimir Perićić, *Muzički stvaraoци u Srbiji*, Београд, Prosveta, 1969, 591–592.

¹⁴ На пример, дела Свита у класичном стилу за флауту и гудачки оркестар (или клавир) из 1936. године, *Мала филмска музика* за камерни оркестар 1937. године или, из исте године, *Зелена година* (десет балетских сцена /дивертисман/ по јужнословенским народним мотивима) и тако даље. Живковић је у својим делима из међуратног периода користио композиционе технике блиске европским савременицима: битоналност, политоналност, атоналност, модалност, полиритмију и тако даље. За анализу личности и дела Миленка Живковића погледати: Енрико Јосиф, *Миленко Живковић*, Београд, САНУ, 2009, 19–184.

концертним пробама у страним земљама увек је веома драгоцено за ауторе, диригенте и инструменталисте, као што ће да покажу примери са Трбојевићевих америчких путовања. Новостечена искуства утичу на то да Трбојевић покрене фестивалске свечаности у два српска града, напише текстове и приказе у југословенској штампи и музичким часописима, сними едукативне емисије за национални телевизијски програм, као и да приреди музичка предавања, како у Београду, тако и по другим градовима тадашње Југославије. Затим, фондус његовог пијанистичког репертоара изграђен у Београду (омеђен услед специфичне културне политике у земљи), квалитативно се надограђује, оплемењује и шири кроз искуства стечена на студијским боравцима у иностранству. По повратку Трбојевића са путовања, мотивација за пригодне прилике за рад са децом и студентима у Југославији узима велики замах, најчешће у склопу уметникових предавања на Факултету музичке уметности у Београду, али и кроз самосталне јавне наступе по Југославији, што ће предочити примери објашњени у наредним поглављима овог рада.

Стипендиста први пут (Лондон)

Околности које су довеле до Трбојевићевих студија у Лондону заузимају значајно место у животу композитора. Наиме, први контакт са будућим лондонским ментором, композитором Кендалом Тејлором (Kendall Taylor), уприличен је на територији Југославије. Конкретно, професор Тејлор имао је турнеју по Европи која га је, између осталог, довела и у Београд.¹⁵ С обзиром на праксу Музичке академије да студенти свирају гостујућим професорима, Трбојевић је добио задатак да свира професору Тејлору. Извео је своју композицију *Три игре*, која се професору свидела до те мере да ју је касније и сâм

---

¹⁵ Тејлор је управо на турнеји по балканским земљама, 1947. године, упознао своју будућу другу супругу, Мирјану Николић. Самим тим, био је пријемчив за рад са студентима са балканског простора. С друге стране, Тејлор је, линијом свог музичког образовања, био трећа генерација студената у линији која води директно од педагошког приступа Јоханеса Брамса (Johannes Brahms). Дакле, приликом магистарских студија у Лондону, потврда Трбојевићевог талента, али и перспективе образовања његових будућих генерација пијаниста, остварене су кроз видове учења које је – током друге половине XIX века – Брамс преносио на своје студенте. Нови ниво околности и утицаја на београдског студента имала су Тејлорова концерт-предавања. Тејлор је волео да на лицу места даје објашњења публици у вези са делима која је свирао, те да, на известан начин, одржи предавање у вези са репертоаром концерта који би изводио. Овакав начин одношења према концертном материјалу је у значајној мери пренесен на Трбојевића, јер је и он, у свом каснијем професионалном раду, држао концерт-предавања публици широм ФНРЈ, као и касније у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ). За више информација погледати: Edgar Kendall Taylor, https://en.wikipedia.org/wiki/Kendall_Taylor.

изводио, гостујући на радију Би-Би-Си (BBC) у Лондону.¹⁶ Услед узајамног поштовања и Трбојевићеве жеље да и даље усавршава своје пијанистичко умеће, родила се смелост младог пијанисте и композитора да професору Тејлору напише писмо изразивши жељу да постане студент у његовој класи. Тејлор му је одговорио да ће га прихватити у своју класу као ученика уколико му буде била одобрена стипендија.¹⁷ Трбојевић је испуњавао потребне услове за стипендију, али тек након што одслужи војни рок у Сарајеву. Одлуком Британског савета, додељена му је стипендија за студирање на Краљевском колеџу музике, те он током октобра 1954. године одлази у Лондон.¹⁸

О боравку у британској престоници, српски пијаниста/композитор изјављује: „У додиру са тамошњим музичким животом, моји видици почели су нагло да се шире“.¹⁹ Кроз постепено ослобађање од сумњи у сопствене способности, кроз нове, систематичније начине рада и разумевање партитура, а пре свега кроз одговарајуће звучне реализације дела, Трбојевић је у Лондону израстао у врсног пијанисту. Из епохе барока свирао је дела Баха (Johann Sebastian Bach), из класицизма дела Моцарта (Wolfgang Amadeus Mozart) и, посебно, Бетовена²⁰, али и композиције из периода музичког романтизма (превасходно дела Шопена /Frederic Chopin/, Брамса /Johannes Brahms/ или Листа²¹ /Ferencz Liszt/). Требало би нагласити да је Трбојевић изводио Бетовенова дела и пре одласка у Лондон.²²

---

¹⁶ За опширније информације погледати: Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 34.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто, 36.

¹⁹ Нав. према: исто. Имајући у виду да је Душан Трбојевић био први српски студент клавира у Лондону, требало би истаћи повољне знаке културне сарадње ове две земље у време његовог студирања, односно половином педесетих година прошлог века. Наиме, Би-Би-Си радио имао је редакцију за српски језик, и управо је овај некадашњи београдски студент добио прилику да направи прилог о музичком животу у Енглеској. Као тему прилога Трбојевић је одабрао да уради интервју са британском пијанисткињом Мајром Хес (Муга Hess), те је са њом разговарао о Бетовеновим (Ludwig van Beethoven) клавирским сонатама из каснијег опуса. Исто, 37. Своја опажања у вези са „откривањем нових светова“ у приступу клавирској музици Бетовена, који му је пружила поменути пијанисткиња, Трбојевић је преносио својим студентима клавира у Београд, и документовао их у својој књизи *Размишљања о музици* (Београд, Савез друштва музичких и балетских педагога Србије, 1992).

²⁰ Тејлорова књига у којој се бави редакцијом Бетовенових клавирских соната (*An Annotated Edition of the Complete Beethoven Piano Sonatas*, 4 vols, Melbourne, Allans Publishers, 1987) представља литературу од великог значаја за професионалне пијанисте. Истраживању Бетовенових композиција Тејлор је посветио многе године своје професионалне каријере. За више информација погледати: Душан Трбојевић, *Три века пијанизма*, Београд, Савез друштва музичких и балетских педагога Србије, 1992, 71.

²¹ Трбојевић наводи и податак да је извођење Листове Сонате за клавир у ха-молу имао прилике да чује у Београду пре доласка у Лондон, али да је извођење било „лоше“, те да није могао да разуме поменуто дело. Упор. Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 37.

²² Војана Лјескић, *Музика је уметност чекања*,

<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/09/10/srpski/K05090901.shtml>.

Прилика за јавне наступе у Лондону је било, иако не често. Услед гостовања или посете других српских инструменталиста, Трбојевић је био у прилици да покаже свој таленат кроз, већином, камерно музицирање. Наступио је, између осталог, у „Пушкин клубу“,²³ заједно са српским виолинистом Александром Павловићем.²⁴ Трбојевић је у клубу свирао дела Бетовена (Сонату за клавир бр. 23 оп. 57 у еф-молу, са поднасловом *Appassionata*), док је са Павловићем извео једну од три Брамсове виолинске сонате.²⁵

Лондонски стипендиста је веома поштовао свог ментора и радо је истицао његове педагошке врлине: „Тејлор је био човек широке културе и великог знања. Он никад није дизао глас, никад није био нервозан. Често је одлазио на турнеје [...]. Већ сутрадан по повратку, он би долазио на часове савршено свеж и оран за рад са својим многобројним студентима.“²⁶ Иако је Трбојевић био његов студент у приватној класи при Краљевском колеџу, Тејлор је имао снаге и воље за рад и са њим. Детаљи рада са Тејлором оставили су трага на Трбојевићев будући педагошки приступ генерацијама сопствених студената. Истичући догађај са својих студијских дана у Лондону, Трбојевић је на својим београдским предавањима апеловао на студенте да увек са собом носе прибор за писање (иако је у питању практична настава клавира). Лондонско искуство показало је младом Трбојевићу да меморија студента није довољан елемент да би се методе интерпретације клавирског репертоара трајно усвојиле, већ да је потребно да студент записује личне утиске са предавања.²⁷ Подстицање на самостални рад студента (односно схватање да за интелигентног студента није пожељно да прихвати без поговора све што му се каже), као

---

²³ „Пушкин клуб (“The Pushkin Club“) у Лондону основали су руски емигранти 1953. године. Основни разлог његовог постојања и до данас јесте непрофитно место за окупљање студената и интелектуалаца свих националности. Клуб је започео и традицију држања предавања, али и извођења реситала. Имајући у виду да су бројне познате личности из света уметности (као што су, на пример, примабалерина Тамара Карсавина /Тамара Платоновна Карсавина/ или соло певачица руског порекла, али британског држављанства Ода Слободскаја /Ода Абрамовна Слободская/) имале наступе у „Пушкин клубу“, усхићује податак да је прилику за наступ добио и ad hoc састављен дуо српских музичара који су чинили Душан Трбојевић за клавиром и Александар Павловић на виолини. За више информација о „Пушкин клубу“ погледати: Jonathan Sutton, The Pushkin Club, <http://www.pushkiniana.org/index.php/news-01/102-sutton-news01>.

²⁴ Александар Павловић је такође био стипендиста британске владе и усавршавао се на виолини код британског виолинисте Макса Ростала (Max Rostal), у периоду када је и Трбојевић био на лондонском пијанистичком усавршавању.

²⁵ Податак о томе коју од три Брамсове сонате за виолину су извели Павловић и Трбојевић није, нажалост, прецизиран. Упор. Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 44.

²⁶ Нав. према: исто, 36.

²⁷ Конкретан лондонски пример односи се на Тејлорова упутства и Трбојевићеве белешке приликом учења Бахове *Хроматске фантазије*. Упор. Душан Трбојевић, *Мој пријатељ клавир*, Београд, Агенција за музички маркетинг у оквиру Покрета за музичку културу, 1994, 15–16.

и активно слушање и бележење на предавањима, од велике су важности за квалитет будућег професионалног пијанисте. Трбојевић је, такође, истицао да је током боравка у Лондону од професора Тејлора усвојио другачије ставове према музици уопште (у односу на београдске студије). Одговоре на питања како се односити према музици, (општој) култури, раду или понирању у различите слојеве музичког дела добио је слушајући Тејлорове педагошке (и животне) методе.²⁸

Стипендија обезбеђена од стране британских власти трајала је само шест месеци. Након тога, Трбојевић се суочио са одлуком о наставку или прекиду свог усавршавања. Понуда газдарице да јој помаже у њеном енглеском дому у виду обављања кућних послова и послуживања гостију обезбедила му је бесплатан смештај. Редукција социјалног живота и посете концертима сведене на минимум допринели су рационалнијем трошењу уштеђевине, као и наставку плаћања часова професору Тејлору током наредних година дана. Активан и истраживачки дух Трбојевића донео му је ангажман на Трећем програму Би-Би-Си радија у Лондону, што је у великој мери поправило његову финансијску ситуацију.²⁹ С друге стране, психолошки притисак, као и носталгија, мучили су Трбојевића: „Разумљиво, имао сам кризних момената. Замислите моју ситуацију у Енглеској: остао сам сâм, без помоћи и готово без друштва. Почео сам да размишљам шта ће бити кад се вратим кући“.³⁰ Управо поменути кризни моменти могу или да ојачају или да веома ослабе вољу иностраног студента за даљим радом у оквиру своје професије. Код Трбојевића је воља за бављењем музиком ојачала у периодима кризе, што показују и резултати студирања у Лондону. Наиме, након завршених приватних часова код професора Тејлора, али и на његову личну препоруку, Трбојевић је на Краљевском колеџу у Лондону положио елиминационе испите за две титуле.³¹

²⁸ Branislav Jarić, *Život sa muzikom – Dušan Trbojević*, нав. дело; Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 38.

²⁹ Током 1955. године, за време уредништва Џона Мориса (John Morris) на Трећем програму Би-Би-Си радија, Трбојевић је добио прилику да изађе на аудицију, на којој би његово свирање било снимљено уживо и касније пуштано у току радијског програма. Одлуку да изађе на аудицију подржао је његов колега и пријатељ, Александар Павловић. Трбојевић и Павловић су изашли на аудицију са заједничким програмом, док је Трбојевић извео и солистички програм. Обојица су прошла аудицију. Нажалост, конкретнији подаци о програму изведеном од стране Трбојевића нису документовани, а информацијама са Српске секције Би-Би-Си радија у послератним годинама приступ електронским путем није могућ, услед престанка ажурирања ове секције током 2011. године. Упор. “Arhiv Srpske sekcije BBC radija”, <http://www.bbc.co.uk/serbian/arhiv/index.shtml>.

³⁰ Нав. према: Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 40–41.

³¹ У питању су титуле Associated to Royal College of Music (скраћено ARCM) и Licentiate of Royal Academy of Music (скраћено LRAM). За више информација погледати: исто, 40, фусноте 4 и 5.

Са веома позитивним личним утисцима о иностраном студирању, као и са незанемарљивом количином новог знања о пијанизму и музици уопште, Трбојевић се враћа у Београд током 1956. године. Тада почиње његова дугодишња каријера клавијерског педагога на Музичкој академији у Београду (касније: Факултет музичке уметности у Београду), затим, композитора квантитативно скромног опуса, али и, као најважнији део професионалне каријере, активног пијанисте који наступа како по родној земљи, тако и у свету.

Стипендиста други пут (САД)

Авантуристички дух Душана Трбојевића није могао да га веже за једно (радно) место. Наиме, поред тога што се званично определио за академску каријеру пијанисте-педагога на Музичкој академији у Београду, овај свестрани музички уметник је велики део своје професионалне каријере посветио концертном подијуму и многобројним пијанистичким реситалима у соло или камерном извођењу, као и – у мањој мери – сарадњи са хором у својству диригента.³²

Инострану пијанистичку каријеру Трбојевић почиње 1958. године са реномираним српским оперским певачем Мирославом Чангаловићем (у питању је била посета Прагу), док од 1959. године почињу самостална гостовања ван граница тадашње ФНРЈ.

У смислу развоја Трбојевића као уметника и предавача, релевантне су околности и дешавања у вези са његовим путовањима у САД 1965. и 1966. године. Као до тада доказани пијаниста, педагог и композитор у земљи, али и региону, он је успео да добије стипендију Форд фондације.³³ Стигавши са супругом Горданом у Њујорк 1965. године,

---

³² Наиме, жеља за јавним наступима и исказивањем бројних талената јавила се већ у Сомбору, за време београдских студентских дана: „[Сомборско српско црквено певачко] Друштво је нашло решење у ангажовању студента Музичке Академије [...] Душана Трбојевића. Са њим је сачињен уговор да уз месечни хонорар од 1.000 динара води хор до краја 1947. године.“ Нав. према: Јован Васиљевић, *Сомборско певачко друштво 1870 – 1995*, Сомбор, Сомборско певачко друштво, 2009, 107. Услед студентских обавеза млади диригент није успевао да уради све детаље са певачима, те га је у време одсуства мењао сомборски диригент Станоје Лалошевић. Успешна сарадња београдског студента и сомборског хора на више нивоа (путем концерата, пијанистичких тачака уз извођење сопствених или туђих дела, увођењем „музичког часа“ као вида популаризације музике и тако даље) одиграла се, изузев годину и по дана боравка у Великој Британији, интензивно до 1960. године, а након тога у облику редовних Трбојевићевих посета или гостовања приликом обележавања годишњица постојања хора у поменутом војвођанском граду.

³³ Едсел Форд (Edsel Ford), као једини признати син Хенрија Форда (Henry Ford), оснивача гигантске Форд компаније мотора, оформљује Форд фондацију у Мичигену (САД) 1936. године. С обзиром на то да су оснивачи навели да је ресурсе требало користити у научне, образовне и добротворне сврхе – све за јавну добробит – фондација је донирала субвенције разним врстама организација. Услед ширења фондације,

Душан Трбојевић наредних пет месеци проводи упознајући се са радом уметничког факултета Џулијард (The Juilliard School). На Џулијарду и на Универзитету у Денверу (University of Denver) Трбојевић је одржао концерте-предавања о српској музици.³⁴ Током 1966. године, као део фестивала „Исток-Запад“, на коме се промовисао сусрет географски и садржајно удаљених култура, породица Трбојевић посетила је Хонолулу. И овде је српски уметник одржао концерт-предавање о српској музици,³⁵ а чак су изведена дела српских аутора од стране хавајских инструменталиста уз клавирску пратњу.

Можда најзначајнији сегмент пута у Америку који је оставио траг на Трбојевића било је познанство са америчким композитором и диригентом Леонардом Бернштајном (Leonard Bernstein). Трбојевић је имао прилику да присуствује проби Њујоршке филхармоније (чији је диригент био Бернштајн) са солистом на виолини Исаком Штерном (Isaac Stern). Фрагмент програма којем је Трбојевић присуствовао и који је оставио снажан утисак на њега, биле су припреме за извођење Баховог концерта за виолину.³⁶ Такође, концерти за децу и омладину којима је Бернштајн дириговао у сали Њујоршке филхармоније веома су привукли Трбојевићеву пажњу. Тачније, од 1958. године, серија Концерата за младе људе (Young People's Concerts) емитована је уживо на америчкој Си-Би-Ес (CBS, Columbia Broadcasting System) телевизији, у сарадњи са филхармонијом.³⁷ Теме концерата биле су најчешће едукативног карактера, прилагођене деци, али је Бернштајн посвећивао пажњу и конкретним врстама музике (џез или класична музика) или музичарима (концерти посвећени Малеру /Gustav Mahler/ или Стравинском /Игорь Фёдорович Стравинский/).³⁸ Трбојевић је, дана 29. новембра 1965. године, присуствовао

главно седиште премешта се у Њујорк 1953. године. Прве стипендије за индивидуе које се баве позоришном, музичком уметношћу, визуелним уметностима, поезијом или прозом, додељују се од 1959. године. За више информација о овој фондацији погледати: Официјелни сајт Форд фондације, www.fordfoundation.org/.

³⁴ Упор. Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 46.

³⁵ Требало би подвући да је Трбојевић на свом иностраном извођачком репертоару имао дела југословенских композитора, па и своје композиције. Као што је потцртано, извођење српске музике по свету било је важно у другој половини минулог века, првенствено као вид размене културних добара, али и за упознавање света са музичком културом једне релативно мале европске земље као што је била ФНРЈ, односно СФРЈ.

³⁶ Исто. Трбојевић је, за поменути прилику, истакао лежерност у међусобним опхођењима у току припрема за концерт како од стране диригента, тако и од солисте. Неформални разговори Бернштајна и инструменталних музичара на оркестарским пробама представљају важан метод рада овог успешног диригента са инструменталистима оркестра којим диригује.

³⁷ Jamie Bernstein, *Leonard Bernstein: A Born Teacher*, <https://leonardbernstein.com/about/educator>.

³⁸ Теоретичари који су се бавили анализом Бернштајнових концерата класификовали су музичке теме на више начина. Једну класификацију предлаже Брајан Розен (Brian David Rosen): музичка обука, композитори, композиције, не-педагошка група. За више информација погледати: Живановић, Каролина, „*Young People's Concerts* Леонарда Бернштајна“ (семинарски рад – рукопис), Београд, Факултет музичке уметности, курс

уживо сниманој емисији под називом „Музички атоми: Студија интервала“ (Musical Atoms: A Study of Intervals), одржаној у Њујорку.³⁹ Позитивне импресије о дешавањима на концерту остале су у сећању Трбојевића: „Бернштајн је причао о квартама и квинтама уз помоћ обичног метра за мерење дужине, затим би позвао трубача или кларинетисту да одсвира неки препознатљив мотив или тему која је изграђена од тих интервала. Целу причу развијао је постепено и на крајње занимљив начин да би на крају концерта извео Брамсову симфонију!“⁴⁰

Новина којом је амерички композитор заинтригирао нашег аутора развила се у пољу односа према музици: „На тим концертима научио сам како се музика може учинити занимљивом за сваког – како за осмогодишњака тако и за мене, професионалца.“⁴¹ Српски музички посленик био је обogaћен искуствима стеченим у иностранству, те је свој професионални пут педагога надоградио и преусмерио у сличним правцима након повратка у СФРЈ. Концерти-предавања које је одржао по бројним српским градовима и селима, укључивали су и методе (неформалнијег) едукативног рада, које је Бернштајн примењивао на својим концертима, иако уз знатно оскудније услове који су били омогућени Трбојевићу.⁴² Он је у (превасходно школским) просторијама као наставно средство за своја концерт-предавања имао на располагању већином само пијанино, за разлику од Бернштајна, који је иза себе имао целокупну Њујоршку филхармонију.

Наредна дестинација на САД турнеји био је фестивалски камп⁴³ (Marlboro Music School and Festival) у Марлбороу (Вермонт /Vermont/), чије се трајање протеже у периоду од седам недеља током летњих месеци. Тамо је Трбојевић био у прилици да упозна једног од оснивача летње школе, Рудолфа Серкина, пијанисту који се сматра једним од највећих интерпретатора Бетовенових дела у XX веку. Трбојевић је са супругом био гост на

Семинар из историје музике 4 – општа историја музике, ментор ред проф др Драгана Стојановић-Новичић, академска година 2016/2017, 4–5.

³⁹ Снимак концерта доступан је широј јавности у електронском формату: Leonard Bernstein, Young People's Concerts, *Musical Atoms: A Study of Intervals*, <https://www.youtube.com/watch?v=7DRu3Cokev4&index=102&list=PL0E30230A601C2315>.

⁴⁰ Нав. према: Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 46.

⁴¹ Нав. према: исто.

⁴² Branislav Jarić, *Život sa muzikom – Dušan Trbojević*, нав. дело.

⁴³ Говорећи о самој манифестацији, оснивач Серкин (Rudolf Serkin) изјавио је да није у питању камп, али ни школа, него окупљање професионалних музичара ради студирања камерне музике. За више информација о Марлборо фестивалу за време Серкиновог живота, погледати: Joseph Horowitz, *Artists in Exile: How Refugees from Twentieth-Century War and Revolution Transformed the American Performing Arts*, New York, Harper Collins Publishers, 2008, 92–95.

фестивалу, док су други уметници били учесници фестивала, и то као чланови камерних састава.⁴⁴

Фестивал у Тенглвуду (Tanglewood, Масачусетс /Massachusetts/), као манифестација у трајању од осам недеља током летњих месеци сваке године у оквиру које се одржавала настава при универзитетском Колецу лепих уметности у Бостону (Boston University College of Fine Arts), био је још једна важна дестинација коју је Трбојевић посетио. Један од оснивача био је Сергеј Кусевицки (Сергей Александрович Кусевицкий), чији је примарни циљ за организовање фестивала био рад са студентима на инструментима симфонијског оркестра, као и са студентима дириговања.⁴⁵ На Тенглвуд фестивалу студенти су имали прилику да практикују своје знање свирајући дела савремених аутора, као и композитора ранијих епоха историје музике. Главни догађај манифестације био је наступ Бостонске филхармоније у природи.⁴⁶ Током боравка у Тенглвуду, породица Трбојевић била је у прилици да гостује у америчком дому покојног Кусевицког, на позив његове жене Олге Наумове (Ольга Александровна Наумова). Трбојевић је разгледао радну собу поменутог диригента/мецене руског порекла, као и његове сачуване партитуре.⁴⁷

Одроз путовања на рад у матичној земљи

„Ако ти се пружа прилика да видиш свет, стекнеш нова искуства и нешто научиш, искористи шансу. Али ако се нађеш у том далеком свету, не заборави да у Европи, на Балкану, постоји мала Југославија, и у њој још мања Србија, којима си потребан.“⁴⁸

---

⁴⁴ Трбојевић наводи: „На фестивалу се окупљало око 60 до 70 махом млађих људи. Они изводе музику за дуо, трио, квартет, све до октета, мањих ансамбала па и хора и великог оркестра. Десетак реномираних старијих музичара заједно са Серкином учествују у свему овоме тако што активно музицирају са њима. За све те младе људе од 17 до 20 година било је вероватно крајње инспиративно да свирају са Серкином [...]“. Нав. према: Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 47.

⁴⁵ У два Би-Би-Си документарна филма из 1985. године, реномирани диригент и чест учесник на фестивалу, Леонард Бернштајн, говорио је о историјату и достигнућима Тенглвуд фестивала. Упоредити са: Herbert Chappell, *A Place To Make Music*, <https://www.youtube.com/watch?v=MBH11GxOz74>, као и Herbert Chappell, *So You Want To Be A Conductor?*, <https://www.youtube.com/watch?v=Ih-Nm98SlcY>.

⁴⁶ Летње време дозвољавало је извођења концерата под ведрим небом: „Оркестар би се разместио испод велике акустичне шкољке, а публика је седела испред на травњаку.“ Нав. према: исто, 48.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Цитат професора Миленка Живковића преузет из: исто, 40.

Један од најважнијих видова преношења знања стечених на Трбојевићевим студијама и усавршавању у иностранству била су концерт-предавања, преузета од лондонског ментора, Кендала Тејлора (погледати фусноту 15 у овом тексту). Након повратка у Београд са лондонских студија, Трбојевић је априла 1957. године одржао солистички концерт у сали Коларчевог универзитета у Београду.⁴⁹ Београдски стручњаци оцењивали су да је „код Кендала Тејлора средио [...] технику, која је на моменте бљеснула сјајем, клавирски тон је добио у диференцираности, бујни темперамент је постао уздржан и уоквирен“⁵⁰. Изводи из критика реномираног српског критичара Бранка Драгутиновића показују разноврсност избора композиција које је Трбојевић представио публици: „Цезар Франк [César Franck, додала Т. П] био је дубоко оживљен (Прелид, корал и фуга), Бетовен у доследном развоју поетске идеје, одговарајућих садржајних контраста и звучне архитектонике једне клавирске симфоније (*Апасионата*), и пошто је продуховљено дочарао поезију Шопена, постигао „пуни сјај виртуозитета“ у Скрјабиновој [Александр Николаевич Скрябин, додала Т. П] етиди и показао смисао за импресионистичке боје, пред њим су се отвориле „широке перспективе“ за даљи рад“⁵¹. Поменути концерт Трбојевић је показао резултате лондонских студија, али је и себи осигурао место у академским круговима музике у СФРЈ.

У истом периоду Трбојевић добија позив да студентима свира у неформалном окружењу (београдског) студентског дома. Након позитивне реакције студената Трбојевић у својој каријери почиње да примењује контакт са публиком у облику концерт-предавања, приступ који је имао прилике да упозна у Лондону на постдипломским студијама. Разумљивост и јасност излагања материјала на лондонским предавањима, као и инвентивни приступи материји прилагођени узрастима ученика музике касније уочени на америчкој турнеји, били су путоказ Трбојевићу приликом сродних догађаја којима је руководио. Комбинација музике одсвиране на лицу места и изговорене речи пружала је комплетнији доживљај од усменог предавања без контакта са инструментом или предавања које би подразумевало свирање на клавиру без вербалних коментара. Код

---

⁴⁹ Душан Трбојевић, *Размишљања о музици*, нав. дело, 55.

⁵⁰ Нав. према: Роксанда Пејовић, *Преглед музичких догађања (1944–1971)*. Бранко Драгутиновић (1903–1971), Београд, Факултет музичке уметности, 2009, 224.

⁵¹ Нав. према: исто, 224–225. Са Београдском филхармонијом 1959. године извео је Григов (Edvard Grieg) Клавирски концерт у а-молу, а „интерпретирао га је „зрело, музикално, виртуозно и темпераментно“, „суверено, са радошћу музицирања [...]“. Нав. према: исто, 225.

Трбојевића се инспирација за вербализовањем импресија о музици коју је изводио родила управо кроз контакт са публиком на концерт-предавањима, као и кроз жељу да интензивно ради на ширењу музичке културе.⁵² Током активне пијанистичке каријере, након повратка са лондонских студија, Трбојевић није дозвољавао да његова мишљења о музици, као и познанства или критички осврти о колегама композиторима и музичким уметницима остану само у усменим оквирима. Пишући приказ 1962. године у реномираном часопису *Звук*⁵³, започео је вишедеценијску сарадњу са бројним часописима и зборницима радова⁵⁴ у Југославији, пишући интензивно о музичкој култури и музичарима који су на њега оставили утисак вредан списатељске пажње.

О томе како је почео озбиљније да пише о музици, Трбојевић наводи: „Професор Тејлор [...] на мене је утицао директно. Он је написао изврсну књигу о пијанизму [...]“⁵⁵. Трбојевићева педагошка и концертно-пијанистичка искуства преточена су у писане речи у његовим популарним књигама: *Три века пијанизма* из 1983. године,⁵⁶ затим *Размишљања о музици* 1992. године и *Мој пријатељ клавир* публикованој 1994. године.⁵⁷ Сам Трбојевић доживљава књиге *Три века пијанизма* и *Размишљања о музици* као вид „диптиха“, односно логичног израстања друге из поставки прве књиге. Такође, скромност аутора видљива је

⁵² Роксанда Пејовић, *Критике, есеји и књиге: први београдски музичари–дипломци после 1945. године*, Београд, Факултет музичке уметности, 2016, 204. Књига која се такође бави Трбојевићевом делатности музичког писца садржи драгоцене информације о наведеној тематици: Роксанда Пејовић, *Писана реч о музици у Србији: књиге и чланци (1945–2003)*, Београд, Факултет музичке уметности, 2005, 63–64.

⁵³ У питању је био приказ са дешавања у Сомбору, у оквиру фестивала Других Сомборских музичких свечаности. Упор. Роксанда Пејовић, *Критике, есеји и књиге: први београдски музичари–дипломци после 1945. године*, нав. дело, 209.

⁵⁴ Најконзистентније је писао у музичком часопису *Pro musica*, објављујући десетине текстова о музици. Поред тога, писао је за национални дневни лист *Политика*, али и за листове *Борба*, *Новости*, *Домети*, *НИН* магазин и тако даље. Више речи о конкретнијим текстовима написаним превасходно у часопису *Pro musica* биће у наставку овог рада.

⁵⁵ Нав. према: Душан Трбојевић, *Размишљања о музици*, нав. дело, 83. У питању је књига Kendall Taylor, *Principles of Piano Technique and Interpretation*, London, Novello, 1981.

⁵⁶ За више информација погледати: Душан Трбојевић, *Три века пијанизма*, нав. дело. Поменуте године штампано је прво издање књиге, које је веома брзо распродато, те се јавила потреба за дорадом и другим издањем. То је и остварено 1992. године, књигом која је читаоцима данас доступнија од првог издања. Када је у питању тема књиге, требало би нагласити да је Трбојевић желео да помогне својим (али и осталим) студентима клавира како да се опходе према музици и историјату пијанизма. Концизно, сажето, пионирско дело оваквог типа (професорског записа са сопствених предавања), представљало је пријемчиву могућност за ученике и студенте музике да сазнају драгоцене податке о пијанизму.

⁵⁷ Већ из поглавља „Неизбежни увод“ књиге *Мој пријатељ клавир*, читалац може да стекне увид у драгоценост професионалног искуства педагога, али и ширину видика човека који је много путовао. Мотив за писање књиге Трбојевић је нашао „[...] на сопственим искуствима – и добрим и лошим – а и једних и других је за три и по деценије педагошког – и четири и по извођачког рада било сасвим довољно да бих младом колеги мирне савести могао саветовати да користи она позитивна, а да на време уочи и избегне она негативна искуства.“ Нав. према: Душан Трбојевић, *Мој пријатељ клавир*, нав. дело, 8.

од првих страница књиге из 1992. године, јер се он ограђује од назива „музички писац“ и себе представља само као педагога који жели да подели своја драгоцене искуства, стечена кроз деценије педагошког и извођачког рада.⁵⁸ Изражена скромност Трбојевића може представљати само ауторов лични доживљај неприпадања бранши музичких писаца, јер је искуство писања о музици стекао кроз бројне есејистичке осврте и критичке приказе објављене у дневној штампи и музичким часописима током више деценија XX века. Све три поменуте књиге Трбојевића и данас служе студентима клавира (али их у великој мери могу ишчитавати и лаици) да кроче у свет размишљања овог талентованог уметника који је озбиљно приступао сваком професионалном задатку који је био плод или његове личне или туђе иницијативе.

Требало би подвући да су Трбојевићеве спекулације о могућностима даљег развитка професије понекад превазилазиле реалне могућности средине у којој је деловао. На пример, у својој писаној речи Трбојевић опширно излаже сопствену визију о томе како треба да изгледа школовање музичких уметника у Србији, што је директан утицај лондонских и америчких образовних система. Контуре своје визије Трбојевић је изложио у књизи *Размишљања о музици*⁵⁹, нескривено алудирајући на реалне узор: музички камп у Марлбороу, Мењухинову школу (The Yehudi Menuhin School) у Лондону и школу Џулијард у Њујорку. Са називом „Нова школа“, ова институција би требало да има потпуно другачији приступ музичком образовању од оног који је владао у СФРЈ половином XX века. У њој би требало да постоје само извођачки одсеци, док би основна сврха било „стварање *комплетног* музичара, коме систем студија омогућава да се свестрано опроба и постигне свој максимум у некој од једнако третираних дисциплина: солистичкој, камерној, педагошкој, сарадничкој, корепетиторској“⁶⁰. Испити би имали карактер заједничке дискусије, оцењивани словним, пре него бројчаним системом. Учионице би биле музичке радионице отворене за студенте свих класа. Јавни наступи би улазили у рутинску праксу школовања, као и подстицање на здрав такмичарски дух. На часовима камерне музике учествовали би и студенти и професори, док би ангажовање корепетитора запослених ван факултета било непотребно. Наставници би морали да промене приступ у раду, тако што би се људским и професионалним квалитетима

⁵⁸ За више информација погледати: Душан Трбојевић, *Размишљања о музици*, нав. дело.

⁵⁹ Исто, 37–41.

⁶⁰ Нав. према: исто, 37.

успешно уклопили у заједнички рад. Сваки студент био би третиран као посебна личност, без потребе за истицањем конкурентности кандидата. Такође, сама институција „Нове школе“ требало би да буде смештена далеко од градске вреве, у природи, где би и студенти и професори имали прилике да – по кафетеријама у склопу школе – имају неформална дружења после предавања.

Из свих наведених описа примећује се до које мере је био снажан утицај англосаксонског образовног система на Трбојевића. Поменуто виђење промена у високошколском образовању музичара које је пренаглашено инсистирало на пракси у односу на теорију (потпуно одбацивање теоријских у корист извођачких одсека) у СФРЈ није наишло на разумевање, те није конкретизовано у реалности. Требало би нагласити да у англосаксонском систему не постоји само практичан вид едукације, али да је тај вид поменутог система привукао Трбојевића до те мере, да је – може се рећи без јасног оправдања – у својој визији пренебрегао потребу за теоријском подлогом и надоградњом у музичком образовању.

Услед присуства на уживо сниманим концертима за децу којима је Бернштајн руководио у Америци, Трбојевић је у тадашњој СФРЈ, сходно затеченим условима, направио преседан. Наиме, пропаганда озбиљне музике путем телевизијских програма до тада није била заступљена у Југославији. У периоду од 1967. до 1972. године – на Трбојевићеву иницијативу – снимљене су четири серије у вези са музиком, прилагођене телевизији. Људи са тадашње Радио телевизије Београд (РТБ) изашли су у сусрет Трбојевићу и заједнички остварили овај пионирски пројекат, који је дозвољавао ширем аудиторијуму Југославије да се упозна са изазовима који се постављају пред будућег музичког професионалца, али и са музичком литературом Бетовена. Повратни утицај на југословенског аутора било је аутентично лично искуство и доживљај рада на телевизији какав се до тада могао видети само у иностранству. У питању су емисије: „Шта је то музика?“, „Како слушати музику?“, „Како се постаје пијаниста?“ и „Бетовенове сонате“.⁶¹ Већ наслови наводе на поређење са Бернштајновим концертима у Њујорку. Уопштеност тема у наслову прве две емисије (нема фокусираности на конкретне сегменте или врсте музике коју треба слушати) асоцира на емисије из циклуса Бернштајнових концерата (на пример, концерти снимљени 1958. године са називима „Шта значи музика“ /What Does

---

⁶¹ За опширније информације погледати: Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 80.

Music Mean/⁶² или „Шта музику чини симфонијском“ /What Makes Music Symphonic/⁶³). Имајући у виду да је Трбојевић до 1967. године објављивао (најчешће пропагандне) текстове о музици у југословенској дневној и музичкој штампи,⁶⁴ може се уочити веза штампаних текстова и тема снимљених музичких емисија. Наиме, Трбојевић је у својим текстовима протествовао против непопуларног статуса класичне музике, али је и расправљао о третману генерација младих извођача. Тврдио је да је музика језик споразумевања међу људима, те да је неправедно запостављена међу Југословенима. Претпоставка је да су идеје за телевизијске емисије могле да потекну и из Трбојевићеве жеље за едукацијом југословенске публике; желео је да јој покаже како да се односи према музици коју слуша. С друге стране, усмеравање на професију пијанисте, као и тема Бетовенових соната (као дела које је интензивно изучавао у Лондону) на први поглед чини се да повезује друге две емисије са искуствима стеченим на лондонским студијама.⁶⁵ Нажалост, по речима Трбојевића,⁶⁶ ниједна од поменутих емисија снимљених у сарадњи са РТБ данас није сачувана, тако да не постоји могућност репродукције или анализе садржаја програма. Ово постигнуће уметника, у сваком случају, не сме да буде пренебрегнуто. Међусобна сарадња домаћих телевизијских режисера и уредника са музичким уметницима отворила је, од времена поменутог пројекта, бројна врата света озбиљне музике широком кругу лаичког и/или професионалног гледалишта телевизијских програма.

Покретање Сомборских музичких свечаности и Калемегданских сутона у Београду такође су вид трансфера инспирације и иницијаторства који је Душан Трбојевић носио у себи као искуства са летњих кампова у Марлбороу и Тенглвуду. Идеје рођене у Америци о раду са музичким аматерима и признатим уметницима биле су прилагођене условима које

⁶² Leonard Bernstein, *What Does Music Mean*,

<https://www.youtube.com/watch?v=rxwWlQNGeKE&list=PL0E30230A601C2315&index=51>.

⁶³ Leonard Bernstein, *What Makes Music Symphonic*,

<https://www.youtube.com/watch?v=FqgGKaIA13Y&list=PL0E30230A601C2315&index=63>.

⁶⁴ У питању су текстови: „Шта је за нас музика?“ (*Политика*, 16. фебруар 1964. године), „А наша музичка култура?“ (*Политика*, 16. април 1967. године). Упор. Роксанда Пејовић, *Критике, есеји и књиге...* нав. дело, 211. Текстови из часописа *Pro Musica* су: „Волите ли музику?“ (1967, 21, 34–35), „Музика је потреба“ (1967, 22, 31), „Музика је синоним слободе“ (1967, 23, 32–33), „Умрла музика“ (1967, 24, 36, 44) и „Питање нашој музичкој јавности“ (1967, 26, 31). Упор. Роксанда Пејовић, *Писана реч о музици у Србији...* нав. дело, 63.

⁶⁵ Бернштајн је, такође, у својим емисијама пажњу усмеравао на немачку музику из периода класицизма, а један концерт посвећен је превасходно Бетовеновој личности (1968. године, емисија „Заувек Бетовен!“ /*Forever Beethoven!*/). Упор. Каролина Живановић, нав. дело, 8, 22. Остаје неодговорено питање да ли је Трбојевић могао да се упозна са садржајем Бернштајнових Концерата за младе којима није присуствовао.

⁶⁶ Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 80.

је нудила СФРЈ у другој половини минулог века. Основане на јесен 1961. године, као један од најстаријих послератних фестивала класичне музике у Србији, Сомборске музичке свечаности од свог почетка окупљале су признате домаће музичке уметнике и инструменталне ансамбле. Подизање свести о могућностима професионалног бављења музиком код музичких лаика, као главни циљ иницијатора овог фестивала, могло је бити остварено кроз професионални однос према организацији свечаности, као и кроз занимљив репертоар који се изводио током вишедневног одржавања фестивала.⁶⁷

Неколико година касније, 1968. године, „у тренуцима куда се у Београду током лета није осећало да у њему живе многи музички уметници и делују значајне институције музичке културе, навело је Душана Трбојевића да предложи Музичкој омладини Београда да искористи „лепоту древног Калемегдана и нашег Београда“, и то „у најлепшем тренутку који се може на Калемегдану доживети при заласку сунца“⁶⁸. Идеја је била да се случајни шетачи у време сутона на Калемегдану окупе и застану када чују звук пијанина на отвореном простору испред Завода за заштиту споменика, а кроз коју годину на простору испред Војног музеја. Не може а да се не направи поређење са искуством слушања Бостонске филхармоније у природи на Тенглвуд фестивалу као узор за музицирање на Калемегдану. Такође, едукација, приступачност, али и привлачење ка озбиљној музици свих генерација Београђана, гостију и туриста, били су најважнији циљеви Трбојевића. Закључно са 22. јуном 2017. године одржани су 49. по реду Калемегдански сутони, те се с правом може констатовати да је посејана клица летњег музицирања у Београду пронашла свој пут и до данас.

СТИЦАЈЕМ ОКОЛНОСТИ, Трбојевић је за композиторски рад одвајао најмање креативног времена. Штавише, у периоду активног концертирања по земљи и иностранству написао је мали број дела, јер је иницијални замах за компоновање био заувек изгубљен: „Ја себе не волим да називам композитором, јер сматрам да је композитор онај коме је то примарна преокупација, који стално ствара у свим облицима и

---

⁶⁷ За више информација погледати: Официјелни сајт „Сомборских музичких свечаности“, <http://www.somus.info>. Нажалост, недовољним напором локалних, али и државних власти, као и честим одсуствима идејног творца свечаности – Душана Трбојевића, оригинална замисао фестивала није била (само)одржива. Самим тим се и Сомборске музичке свечаности гасе током 1980-их година прошлог века. Ипак, охрабрује чињеница да је фестивал обновљен 2012. године, те да постоји до данас, настављајући да негује традицију, коју је пре више од пола века започео управо Душан Трбојевић.

⁶⁸ Нав. према: Официјелни сајт Музичке омладине Београда, <http://www.muzicka-omladina.org/>.

чија се дела изводе“.⁶⁹ Између студентских композиција (током студија композиције у Београду, закључно са Концертом за оркестар 1953. године, као дипломским радом) и остварења насталих током последње деценије прошлог века, постоји извесна „стваралачка тишина“ у компоновању. Она је била предодређена учесталим гостовањима у земљи и иностранству, као и осталим професионалним обавезама. Хијатус у композиторском стваралаштву ипак јесте био испуњен појединим, превасходно камерним остварењима. Композиције које је Трбојевић написао током 50-их и 70-их година XX века (током седме деценије прошлог столећа није написао ниједно дело) већином су дела вокалне музике. Судаћи по насловима вокалних композиција (указивањем на инспирацију за писање дела), као и по одабиру врсте гласа за који ће компоновати, чини се да је дугогодишња сарадња са оперским певачем Мирославом Чангаловићем била већа инспирација за компоновање од искустава стечених на студијским путовањима. Наиме, *Три песме на стару кинеску лирику* за мецосопран и клавир из 1957. године као и *Песме човека* (циклус песама за бас и клавир 1958. године) једина су дела написана директно након повратка са лондонских студија. После турнеје по земљама САД-а, Трбојевић је написао нова дела за глас (односно бас) и клавир: *Трајим помиловање* (циклус песама) 1971. и *Три записа* 1972. године. Једино дело написано за два клавира и четири извођача носи назив *Апотеоза* (1971. године).⁷⁰ Дела са краја прошлог века су духовног карактера, компонована за хорске саставе.⁷¹ На прелазу између два века Трбојевић се поново вратио писању соло песама, овај пут за сопран уз пратњу клавира: *На крају века* (циклус песама, 1999) и *Старинска романса* (2001). Кроз осврте на своја професионална достигнућа, Трбојевић ни на једном месту није забележио евентуалне лондонске или америчке узоре за стварање својих композиција написаних по повратку у Београд.

---

⁶⁹ Нав. према: Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 90–91.

⁷⁰ Чак се ни у делу написаном за клавир не проналазе музички узорци за компоновање „усвојени“ са иностраних путовања. Наиме, за компоновање *Апотеозе* Трбојевић је искористио старовизантијске мотиве у стилу старе православне цркве. Упор. Жика Јовановић, *Мој живот уз пратњу клавира*, нав. дело, 181–182. Цитати староцрквеног појања усмеравају на чињеницу да лондонски или амерички узорци нису утицали на композиторско стваралаштво Трбојевића.

⁷¹ У питању су: *Духовна музика* из 1992. године (у две верзије, за *a cappella* хор и сола, као и за хор, сола и оргуље), затим *Ратно опело* из 1994. године (за хор, сола, харфу и рецитатора) и *Четири молитве* из 1997. године (за хор и сола).

Закључна разматрања

Жеља за музичким усавршавањем и едукацијом омладине заинтересоване за класичну музику довела је Душана Трбојевића до бројних могућности за путовања ван СФРЈ, као и за гостовања по земљи и у свету. Стипендирани путеви у Енглеску и гостовања по САД-у нису представљали једине прилике за инострана гостовања Трбојевића. На пример, он је био у прилици да посети Кубу и Мексико током 1983. године. У земљама Средње и Јужне Америке посете су биле везане за његове пијанистичке реситале. Поред иностраних путовања, гостовао је у оквиру Југославије, а један од градова које је најинтензивније посећивао био је Сомбор, у коме је Трбојевић провео велики део детињства и младости. На известан начин, желео је да ода признање за године проведене у овом граду, а показатељ ове жеље јесте иницирање Сомборских музичких свечаности.

У изобилју креативних елемената који повезују овог домаћег уметника са Енглеском, посебно треба да се истакне још једно пионирско достигнуће. Наиме, 1978. године оснива се Европска асоцијација клавирских педагога (European Piano Teachers Association /ЕРТА/), са седиштем у Лондону.⁷² Скоро десет година касније (1987. године), Трбојевић међу првима (ако не и заиста први) постаје претплатник њиховог часописа „Клавирски журнал“ (Piano Journal).⁷³ Ускоро, заједно са колегом, професором Арбом Валдмом (Arbo Valdma), оснива огранак ЕРТА у Србији и постаје први председник југословенског огранка асоцијације. Од 1988. године организовали су се конгреси, радионице, реситали и други облици излагања и представљања клавирских педагога. Размена идеја и контакти са европским стручњацима имали су за циљ унапређивање дотадашње наставе клавира, али и могућност путовања домаћих клавирских педагога на међународне конгресе.

У конкретном случају уметника као што је Душан Трбојевић било је важно осврнути се на биографске податке ради адекватног сагледавања значаја професионалних путовања на формирање његове уметничке личности. Инострана путовања представљала су битан део његове професионалне каријере. Искуства стечена на поменутих гостовањима и приликом стручног усавршавања веома су драгоцене. Проширивање професионалних видика, држање концерт-предавања по узору на истакнуте иностране

⁷² За више информација о самој асоцијацији погледати: Официјелни сајт Европске асоцијације клавирских педагога (ЕРТА), <http://epta-europe.org/>.

⁷³ Упор. Драгољуб – Драган Шобајић, нав. дело, 72–73.

менторе, покретање музичких вечери у Сомбору и Београду, као и сва остала наведена постигнућа представљају различите видове методологије професионалног рада Душана Трбојевића којима је он не само обогаћивао своја искуства, већ кроз које је утицао на иновације у култури средине у којој је деловао. С обзиром на то да је био врста уметника који је изнова имао иновативне идеје и био врло екстровејертна личност, не чуде сва поменута, превасходно пионирска, деловања у матичној земљи по повратку са сваког од путовања.

ЛИТЕРАТУРА:

- Arhiv Srpske sekcije BBC radija, <http://www.bbc.co.uk/serbian/arhiv/index.shtml>.
- Bergamo, Marija, „Delo kompozitora: Stvaralački put Milana Ristića od prve do šeste simfonije“, Beograd, Umetnička akademija, 1971, 60–63, у: Драгана Стојановић-Новичић, *Музика и социјалистички реализам (СССР/Србија/Југославија) – ридер*, Београд, Факултет музичке уметности, 2005, 103–104.
- Bernstein, Jamie, *Leonard Bernstein: A Born Teacher*, <https://leonardbernstein.com/about/educator>.
- Bernstein, Leonard, Young People's Concerts, *Musical Atoms: A Study of Intervals*, <https://www.youtube.com/watch?v=7DRu3Cokev4&index=102&list=PL0E30230A601C2315>.
- Васиљевић, Јован, *Сомборско певачко друштво 1870 – 1995*, Сомбор, Сомборско певачко друштво, 2009.
- Живановић, Каролина, „*Young People's Concerts* Леонарда Бернштајна“ (семинарски рад – рукопис), Београд, Факултет музичке уметности, курс Семинар из историје музике 4 – општа историја музике; ментор ред проф др Драгана Стојановић-Новичић, академска година 2016/2017.
- Jarić, Branislav, *Život sa muzikom – Dušan Trbojević*, Образовно-naučni program RTS-TVБ, 2009, <https://www.youtube.com/watch?v=pBihnRh5NeI>.
- Jovanović, Žika, *Bilo je lepo*, Beograd, Dereta, 2003.
- Јовановић, Жика, *Мој живот уз пратњу клавира*, Београд, Стручна књига, 2000.
- Jovanović, Olga, *Emil Hajek o muzici i muzičarima*, Beograd, Fakultet muzičke umetnosti, 1994.

- Јосиф, Енрико, *Миленко Живковић*, Београд, САНУ, 2009.
- Lijeskić, Vojana, *Muzika je umetnost čekanja*,
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/09/10/srpski/K05090901.shtml>.
- Официјелни сајт Европске асоцијације клавирских педагога (ЕРТА), <http://epta-europe.org/>.
- Официјелни сајт Музичке омладине Београда, <http://www.muzicka-omladina.org/>.
- Официјелни сајт „Сомборских музичких свечаности“, <http://www.somus.info>.
- Официјелни сајт Форд фондације, www.fordfoundation.org/.
- Пејовић, Роксанда, *Критике, есеји и књиге: први београдски музичари – дипломци после 1945. године*, Београд, Факултет музичке уметности, 2016.
- Пејовић, Роксанда, *Писана реч о музици у Србији: књиге и чланци (1945–2003)*, Београд, Факултет музичке уметности, 2005.
- Пејовић, Роксанда, *Преглед музичких догађања (1944–1971). Бранко Драгутиновић (1903–1971)*, Београд, Факултет музичке уметности, 2009.
- Peričić, Vlastimir, *Muzički stvaraoci u Srbiji*, Београд, Prosveta, 1969.
- Sutton, Jonathan, The Pushkin Club, <http://www.pushkiniana.org/index.php/news-01/102-sutton-news01>.
- Taylor, Edgar Kendall, https://en.wikipedia.org/wiki/Kendall_Taylor.
- Трбојевић, Душан, *Казивања Мирослава Чангаловића*, Београд, Библиотека града Београда, 2000.
- Трбојевић, Душан, *Мој пријатељ клавир*, Београд, Агенција за музички маркетинг у оквиру Покрета за музичку културу, 1994.
- Трбојевић, Душан, *Размишљања о музици*, Београд, Савез друштава музичких и балетских педагога Србије, 1992.
- Трбојевић, Душан, *Три века пијанизма*, Београд, Савез друштава музичких и балетских педагога Србије, 1992.
- Horowitz, Joseph, *Artists in Exile: How Refugees from Twentieth-Century War and Revolution Transformed the American Performing Arts*, New York, Harper Collins Publishers, 2008.
- Chappell, Herbert, *A Place To Make Music*,

<https://www.youtube.com/watch?v=MBH11GxOz74>.

- Chappell, Herbert, *So You Want To Be A Conductor?*,
<https://www.youtube.com/watch?v=Ih-Nm98SlcY>.
- Шобајић, Драгољуб – Драган, *Душан Трбојевић портрет уметника*, Нови Сад, Матица српска, 2003.
- Шобајић, Драгољуб, „Трагом клавијских педагошких публикација у Србији“, *Нови звук*, 1994, 3, 125–134.

Tatjana Popović

DUŠAN TRBOJEVIĆ IN LONDON AND AMERICA

SUMMARY: The postgraduate perfection in London (1954–1956) and the tour through several states in US (1965–1966), left a great impression on Serbian pianist and composer Dušan Trbojević (1925–2011). Upon his return to homeland, Trbojević applied his acquired knowledge in professional work on the territory of the SFRY (Socialist Federal Republic of Yugoslavia) and beyond: he wrote a pedagogical handbook for piano students regarding approach to piano music and literature; he founded a musical festival Somborske muzičke svečanosti on the territory of Vojvodina and Kalemegdanski sutoni in Belgrade; he was among the first members of the European Association of Piano Teachers in the SFRY. As one of the most significant accomplishments based on his London and the American experiences, Trbojević transferred the way how music knowledge can be presented to pupils/audience via concert-lectures during public performances. With the help of concert-lectures, Trbojević also brought up to the audience the musical pieces he was playing in the most receptive way. Circumstantially, Trbojević had not been very prolific as a composer. Moreover, during the period of his intensive concert activities across SFRY and abroad, he wrote very few works, considering that the initial momentum for composing was forever lost.

KEY WORDS: Dušan Trbojević, London, USA, piano, musical pedagogy, music texts, music festivals, concert-lectures.